

MINISTERSTWO OŚWIATY

MATERIAŁY
DO
NAUCZANIA HISTORII
W KLASIE V SZK. POWSZ.

na rok szkolny 1945/46

PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH

WARSZAWA — 1945

23879/II

Zatwierdzone do użytku nauczy-
cieli pismem Min. Oświaty
Nr VI-381/45 N z dn. 17.9.45 r.

Podpisano do druku dn. 15.10.45 r.

Nakład 15.000 egz.

Ark. druk.: 2.

Zamówienie Nr 168.

Druk. Zakł. Graf. Spółdz. „Logos” W-wa, Chmielna 25 — B-01640

72/74

Wyjaśnienia wstępne.

Materiały do nauczania historii mają na celu pomóc nauczycielowi w realizowaniu programu w pierwszym okresie pracy, szczególnie trudnym wobec braku podręczników. Liczyć się trzeba z brakiem książek i pomocy naukowych oraz z faktem, że w licznych wypadkach nauczanie historii spoczywać będzie w rękach nauczycieli młodych, których przygotowanie naukowe i dydaktyczne wymaga jeszcze uzupełnień.

Zeszyt I „Materiałów” ogranicza się do 16 pierwszych punktów programu, co wypełni ok. 30 godzin lekcyjnych.

Obejmuje on:

1. rozwinięcie tematów (z podziałem na jednostki lekcyjne),
2. wskazówki metodyczne,
3. materiał naukowy (w formie konspektu).

Rozwinięcia tematów nie narzucają nauczycielowi schematu obowiązującego, który by ujednostajnił mechanicznie formy nauczania, krępując indywidualność nauczającego. Przeznaczeniem ich jest wskazać, jakie momenty winny niezbędnie wejść w skład lekcji. Mają też one być pomocne nauczycielowi przy opracowywaniu właściwych planów lekcyjnych. Nauczyciel winien przy tym liczyć się z faktem, że tematy programu nie odpowiadają jednostkom lekcyjnym. Niektóre wymagają dla zrealizowania 2 a nawet 3 jednostek. Żeby mniej doświadczonemu nauczycielowi ułatwić jego zadanie, przeprowadzony został przy każdym rozwinięciu podział na jednostki, oczywiście jedynie w charakterze przykładu.

Wskazówki metodyczne dołączone do poszczególnych tematów mają na celu zapobiec niebezpieczeństwu niewłaściwego zrozumienia przez nauczyciela wymagań, stawianych mu przez program. Czasem też zawierają wskazówkę, w jakim kierunku można rozszerzyć lub pogłębić ujęcie niektórych tematów w klasach o wyższym poziomie rozwojowym.

Materiał naukowy zawiera minimum wiadomości, potrzebnych nauczycielowi dla przeprowadzenia lekcji. Wiadomości, przeznaczone w zasadzie tylko dla nauczyciela, ujęte są w nawias kwadratowy []. Nauczyciel będzie musiał dokonać wyboru w zależności od wieku i poziomu uczniów. W wypadku realizowania partii programu objętej zeszytem I „Materiałów” w klasach VI lub VII, może nauczyciel podawać więcej wiadomości.

Sprawą najważniejszą jest, aby nauczyciel umiał właściwie ująć tematy w dostosowaniu do umysłowości ucznia. Materiał nie może być bowiem ujmowany abstrakcyjnie, lecz należy go skupiać dookoła bądź postaci historycznych, bądź wydarzeń lub miejscowości historycznych, i ożywić taką liczbą szczegółów anegdotycznych i biograficznych, by jak najbardziej pobudzić zainteresowanie i wyobraźnię uczniów oraz związać ich uwagę z przedmiotem lekcji. Dotyczy to w pierwszym rzędzie uczniów młodszych, a więc klasy V-ej.

1. Nad Łabą i Odry (2 godz. lekc.).

Położenie geograficzne ziem połabskich i nadodrzańskich (1).

Fizjografia kraju: wody, lasy, klimat itd. (2)

Ludność zamieszkująca ten kraj w X w. — Słowianie Zachodni (3).

**Życie Słowian; ustrój rodowo-plemienny, zajęcia itd. (4).
Najazdy niemieckie; właściwe cele i pretekst; przewaga militarna i organizacyjna, okrucieństwo (5).**

Skutki najazdów dla ludności i ziem słowiańskich (6).

- ◀(1) Ziemie te powinny być umiejscowione w wyobraźni ucznia. Po sprawdzeniu, czy uczeń zdaje sobie sprawę z kierunku i odległości, w jakiej znajdują się one od miejsca jego zamieszkania, należy wskazać je na mapie; o ile uczniowie znają tylko plan — naskicować bieg rzek Łaby, Odry i Wisły na tablicy i arkuszach uczniowskich.
- (3) Po sprawdzeniu, czy uczniowie znają zasady obliczania dat ery chrześcijańskiej, oraz czy wiedzą, co to jest wiek i jego lata graniczne, wyliczyć z uczniami liczbę wieków, dzielących wiek X od XX.

W materiale naukowym podane są wiadomości ogólne o całej Słowiańszczyźnie, ażeby umożliwić nauczycielowi przeprowadzenie pogadanki wstępnej o Słowianach, co byłoby pożądane. O Słowianach wschodnich patrz też niżej, 3.

Słowianie należą do ludów aryjskich; dzielą się na 3 grupy językowe: zachodnią, wschodnią i południową. Terenem pierwszego historycznego skupienia Słowian są ziemie między Wisłą a Dnieprem (bieg środkowy). W VI w. Słowianie dochodzą już ku południowi do Dunaju i przekraczają go, posuwając się coraz dalej w głąb Półwyspu Bałkańskiego; na zachodzie przekraczają też Łabę w jej części środkowej (mniej więcej od Magdeburga przez Erfurt do Ratysbony na Dunaju biegnie linia graniczna świata słowiańskiego i germańskiego); na wschodzie ekspansja słowiańska szła od górnego Dniepru ku Bałtykowi i na wschód ku dorzeczu Wołgi. Także na linii Łaba — Wisła dochodzą Słowianie do Bałtyku. Słowianie zachodni zajmują

już od VI w. ziemie w dorzeczach Łaby, Odry i Wisły. Dzielą się na wielką liczbę plemion: jedne z nich dały początek narodowi polskiemu (Warta — Wisła); inne czeskiemu (kotlina Wełtawska); najbardziej na zachód wysunięte plemiona padły w walce z niemczyzną, przetrwały tylko ilościowo drobne szczątki (Łużycanie na pld.-wschód od Berlina). W IX i X wieku były to liczne plemiona: Serbowie łużyccy, Łużycanie, Milczanie (pogranicze Śląska), Lutycy (Weleci), Obodryci. Los ich podzieliła część plemion pomorskich, zamieszkała nad Dolną Odrą.—Ziemia między Łabą i Odrą to kraina w północnej swej części (do rzek Haweli i Sprewy) pełna lasów, jezior, moczarów; ku południowi nawodnienie maleje, lasy rzędna, w pobliżu Sudetów ciągnie się bezleśny pas — odwieczny szlak, wiodący ku Czechom i na Śląsk przez tzw. bramę Łużycką. — W X w. głównym zajęciem Słowian jest rolnictwo, chociaż prowadzone w sposób prymitywny, ponadto łowiectwo, bartnictwo, rybołówstwo; warunki terenowe nie pozwalają na szersze rozwinięcie hodowli. Obok zaczątków rzemiosła rozwija się już handel, szczególnie u Słowian nadbałtyckich, którzy są też żeglarzami. Przez ziemie słowiańskie ciągnęli również obcy kupcy. — Ustrój Słowian był rodowo-plemienny. Podstawową gromadę stanowił ród. Główną więzią rodową były związki krwi. Ród ponosił odpowiedzialność za współrodowców. W razie krzywdy jednego z członków rodu pozostali mieli obowiązek pomsty („zemsta krwawa“). Względy zarówno bezpieczeństwa jak natury gospodarczej skłaniały Słowian do osiadania w skupiskach rodowych. Na czele rodu stał starosta (starszyna). Ród wspólnie władał ziemią; sprawami gospodarstwa zarządzał starosta, który również sprawował sądy nad członkami rodu oraz czuwał nad jego bezpieczeństwem i prowadził na wyprawę. Najwyższą władzę w rodzie stanowił wiec, czyli zgromadzenie pełnoprawnych współrodowców. Na zamieszkałym przez kilka pozostających w łączności rodów terytorium, zwanym opole, wznoszono gród dla ochrony ludności opola. Grody były ośrodkiem kultu, odbywały się w nich sądy. Opola, zgrupowane na terenie geograficznym o granicach naturalnych, tworzyły plemię. Najwyższą władzą plemienia był wiec. Na wypadek wojny obierano spośród naczelników plemion wodza. Z czasem wytworzyła się stała władza księżęca. — Słowianie połabscy nie utworzyli organizacji państwowej wyższej nad te państewka plemienne. — Słabość więzi państwowej zaważyła tragicznie na walce Połabian z potężnym już wówczas państwem niemieckim. [W X wieku tron w Niemczech objęła dynastia saska; dziedziczne posiadłości tych

monarchów leżały na zachód od środkowej Łaby, byli więc oni specjalnie zainteresowani granicą wschodnią państwa. Zarówno król Henryk I jak i syn jego Otto dążą do zupełnego podboju ziem nad Łabą. Budują grody pograniczne, które stają się punktami wypadowymi do dalszych najazdów; załogi tych grodów składały się nieraz ze złoczyńców i zbrojów, a wyprawy odznaczały się bezwzględnością i okrucieństwem]. Władcy niemieccy rozpoczynają politykę agresji w stosunku do Słowian („parcie na Wschód”). Zdobyte ziemie wcielali oni do państwa, tworząc z nich marchie, większe jednostki administracyjne, których naczelnicy — margrabiowie mieli wzmoczoną władzę wojskową w związku z zadaniem obrony granic. W ślad za podbojem rozpoczynała się kolonizacja, powstawały osady niemieckie. Ludność słowiańska była bezlitośnie tępiona lub obracana w niewolę. Margrabiowie nie ograniczali się do zadań obronnych, prowadzili oni wyprawy zaczepne na własną rękę, pod pretekstem szerzenia chrześcijaństwa. Opór słowiański był słaby. Niemcy posiadali ogromną przewagę militarną i organizacyjną. Książęta plemienni nie mieli świadomości grożącej zagłady, nie zaprzestawali walk pomiędzy sobą i dawali się użyć Niemcom do walki z innymi Słowianami (Lutycy idą z Henrykiem II na Bolesława Chr.). — Okresem ostatecznego podboju tych ziem przez Niemców były wieki XII i XIII. Ustają też dopiero wtedy próby zbrojnego oporu podbitej i bezlitośnie tępionej ludności. Wymownym dowodem słowiańskości tych ziem są dochowane do dziś nazwy topograficzne o wyraźnie słowiańskim pochodzeniu (Brandenburgia — Branibor; Kolberg — Zgorzelec; Kandrzin — Kędzierzyn; Stettin — Szczecin).

2. Mieszko I — budowniczy państwa polskiego (2 godz. lekc.).

Zbliżenie się agresji niemieckiej do ziem Polan i pokrewnych im plemion (1).

Jednoczenie się plemion polskich (2).

Zasięg terytorialny państwa ks. Mieszka z dynastii Piastów (3).

Opór polski wobec zaborczości Niemiec; pierwsza historyczna data w dziejach państwa polskiego (4).

Zbliżenie Mieszka do Czech (5).

Chrzest Polski (6).

- (1) Granice państwa Mieszka nie są dokładnie znane, nie mogą więc być dokładnie oznaczone; należy położyć nacisk na przynależność Pomorza do Polski (por. wyż 1).
- (4) i (6) Daty należy umiejscowić w ramach wieku X.

Rok 963 jest rokiem przełomowym w naszych dziejach. Jest to moment pierwszego zetknięcia się granicy polskiej z niemiecką; margrabia Gero zdobywa ziemię Łużycką i w ten sposób dochodzi bezpośrednio do krain plemion polskich. Inne źródło niemieckie (kronika Widukinda z Korbei) podaje pod tą samą datą wzmiankę o starciu zbrojnym księcia Polan, Mieszka, z Wichmanem, rycerzem niemieckim, który prowadził na ziemię polską połabski szczerp Retarów. — Jest to pierwszy historycznie znany książę polski. Państwo polskie powstało z połączenia pokrewnych plemion, zamieszkujących dorzecze Warty i Wisły (Polanie, Wiślanie, Mazowszanie, Słężanie itd.). Na czele stał książę z rodu Piastów. Brak dokładnych wiadomości o granicach państwa Mieszka. Wiemy, że obejmowały one teraźniejszą Wielkopolskę, Kujawy, Mazowsze, Pomorze, pod koniec panowania Śląsk, a prawdopodobnie również Małopolskę — ziemię Wiślan. W posiadaniu Mieszka były też czas jakiś Grody Czerwieńskie (leżące na wschód od linii Sanu). — Polityka Mieszka kształtuje się pod groźbą naporu niemieckiego. W stosunku do cesarstwa prowadzi on politykę ostrożną, unika zatargów, które mogłyby przy ówczesnym układzie sił zakończyć się katastrofą. Wiemy, że składa hołd cesarzowi, prawdopodobnie był to jednak hołd osobisty, nie zaś uznanie zwierzchnictwa Niemiec nad ziemiami polskimi. — Prawdopodobnie w związku z niebezpieczeństwem niemieckim decyduje się Mieszko na wprowadzenie chrześcijaństwa do Polski, lecz unika pośrednictwa Niemiec. Zbliży się do pobratymczych, już ochrzczonych Czechów, żeni się z ks. Dąbrówką. W r. 966 odbywa się chrzest Polski. Fakt ten miał ogromne znaczenie: 1) odebrał Niemcom pretekst religijny do walk z Polską, 2) wprowadził Polskę do szeregu państw i narodów cywilizacji zachodniej. Od tej chwili przenikają do Polski elementy kultury zachodniej w dziedzinie ustroju państwowego, życia gospodarczego, pojęć religijnych, zaczątków piśmiennictwa.

3. Bolesław Chrobry — twórca potężnego państwa (2 godz. lekc.).

Zjazd gnieźnieński — świadectwo potęgi księcia polskiego i jego państwa (1).

Zmiana polityki niemieckiej w stosunku do Polski po śmierci Ottona III, powrót do myśli podboju (2).

Wojny Chrobrego z Niemcami (3).

Zasięg terytorialny państwa Chrobrego (4).

Koronacja — symbol potęgi i niezależności (5).

- (1). Należy oznaczyć Gniezno na mapie lub arkuszach uczniowskich (por. wyż. 1). Wyliczyć odległość (w przybliżeniu) między Gnieznem a miejscowością, gdzie znajduje się szkoła..
- (4). Warto uprzytomnić uczniom dalekie wysunięcie na zachód państwa Chrobrego; w sprawie oznaczania granic (por. wyż. 2).

Po Mieszku I władzę w Polsce obejmuje syn jego, Bolesław Chrobry. Zagadnienie stosunków polsko-niemieckich jest za jego panowania również sprawą pierwszej wagi. [W X wieku władcy państwa niemieckiego wzrosli w potęgę. Uzyskują oni wpływy we Włoszech i jeden z nich (Otto I) przyjmuje w r. 962 tytuł cesarza (koronacja w Rzymie). Tytuł ten podniósł znaczenie królów niemieckich, czyniąc z nich dziedziców światowej monarchii rzymskiej. Otto III (wnuk Ottona I), wychowany w tradycjach cesarskich (matka — cesarzówna bizantyńska), przejęty był swą rolą cesarza rzymskiego. Mniej niż poprzednicy dbał o sprawy ściśle niemieckie i nie czuł nienawiści do Słowian. W swych marzeniach o monarchii uniwersalnej dążył do współpracy z Bolesławem Chrobrym, najpotężniejszym wówczas księciem w Słowiańszczyźnie. Z Bolesławem Chr. zetknął się osobiście z powodu swej pielgrzymki do Gniezna, do grobu św. Wojciecha, którego znał i wielbił. Św. Wojciech, biskup czeski, zginął śmiercią męczeńską w czasie nawracania pogańskich Prusów. Bolesław Chrobry wykupił jego ciało i ze czcią pochował w Gnieźnie]. W r. 1000 odbył się zjazd w Gnieźnie. Otto III wyraził swą zgodę na założenie w Gnieźnie arcybiskupstwa; niezależniało to kościół polski od niemieckiej prowincji kościelnej. W czasie uczty Otto włożył swój diadem na skronie Bolesława na znak, że uznaje w nim przyjaciela i współpracownika cesarstwa. — Po śmierci Ottona III następuje zwrot w stosunkach polsko-niemieckich. Nowy cesarz (Henryk II) reprezentuje tradycyjną niemiecką politykę zabórczą. Chrobry zdaje sobie sprawę z niebezpieczeństwa i przechodzi do polityki czynnego przeciwdziałania. Przedsiębierze wyprawę na Łużycę i Czechy, zajmuje Pragę (władę nią zresztą krótko wskutek zamieszek w Czechach) — zarysowuje się więc możliwość zjednoczenia sił zachodniej Słowiańszczyzny w walce z Niemcami. Cesarz gotów na razie iść na ustępstwa, zgadza się na panowanie Bolesława

w Czechach, żądając hołdu z ziem zajętych przez niego. Bolesław odrzuca roszczenia cesarza. Wówczas rozpoczyna się okres wojen polsko-niemieckich. Było ich 3 (1004 — 1018). Do pomocy przeciwko Polsce Niemcy użyli pogańskich Lutyków. Wojny te prowadził Bolesław z wielkim talentem, wyzyskując znakomicie naturalne linie obronne Polski; rzekę Odrę, na której Brodów bronił zawzięcie, oraz nieprzebyte puszcze, w których ciężko uzbrojone rycerstwo niemieckie posuwało się z największym trudem. Po raz pierwszy napotkali Niemcy na ziemi słowiańskiej na poważny zorganizowany opór; znaleźli przeciwnika, który potrafił ich zmusić do zrezygnowania z właściwego celu — zwierzchnictwa nad Polską. W toku wojny Bolesław potrafił przechodzić od obrony do ataku, najeżdżając ziemie niemieckie. Wojna zakończyła się pokojem w Budziszynie. Warunki nie są dokładnie znane. Przypuszczać należy, że Niemcy uznali przynależność do Polski opanowanych przez Bolesława Łużyc i Milśka. O zwierzchnictwie cesarstwa nad Polską nie było mowy. Poza zdobyczami na Zachodzie przyłącza Bolesław Grody Czerwieńskie, utracone przez Mieszka na rzecz Rusi Kijowskiej [Państwo ruskie z ośrodkiem w Kijowie występuje na widownię dziejową w w. X (źródła bizantyńskie). Ruś Kijowska, pozostająca w stosunkach handlowych a następnie i politycznych z cesarstwem wschodnim, wchodzi w krąg wpływów kultury bizantyńskiej i przyjmuje w r. 988 chrzest według wschodniego obrządku, z językiem słowiańskim. Alfabet grecki, poprzednio dostosowany do języka słowiańskiego, przenika na Ruś. Ruś Kijowska w XI w. była osłabiona wskutek rozbitcia dzielnicowego. Walki książąt były powodem wyprawy Chrobrego na Kijów]. Powiększone przez podboje Chrobrego państwo obejmowało: Wielkopolskę, Małopolskę (obie nazwy są dużo późniejsze), Pomorze, Śląsk, Łużycę, Milsko, Morawy, Mazowsze, Kujawy, Grody Czerwieńskie. Uwieńczeniem rządów Bolesława była koronacja w 1025 r. Koronacja, jako akt o charakterze religijnym, podnosiła władzę księcia w stosunku do jego poddanych oraz jego znaczenie wobec innych władców. Potęgą Bolesława i przodującą rolą jego państwa w Słowiańszczyźnie znajduje odbicie w legendzie o trzech poselstwach wysłanych do ówczesnych potęg: obu cesarzy i papieża.

4. Na dworze księżęcym i w grodzie warownym (2 godz. lekc.).

Obraz krajn polskich i ich zaludnienie (1).

Książę jako organizator obrony kraju i wódz; drużyna; wojowie i prawo rycerskie; udział ludności w obronie kraju (2).

Gród, jego budowa i zaopatrzenie (3).

Gród jako punkt obronny i ośrodek administracyjny (4).

Ciężary prawa książęcego (5).

- (1). Przy omawianiu obrazu kraju nauczyciel może, a nawet powinien skorzystać z zachowanych w nazwach topograficznych śladów charakteru fizjograficznego dawnej Polski. Cytujemy dla przykładu: o zalesieniu świadczyć mogą: Dąbrowa, Dąbie, Bukowina, Czerwony Bór, Pobórz, Przedbórz; o obfitości wód — Krynica, Międzyrzec.

Jeśli nauczyciel rozporządza odpowiednim materiałem ilustracyjnym, ilustracja stać się może punktem wyjścia lekcji. W żadnym razie opis ustny nie może poprzedzać obejrzenia i zanalizowania ilustracji. Obok fotografii ruin grodu użyteczna być może fotografia rekonstrukcji. Wówczas należy uczniom wyjaśnić, że rekonstrukcja jest to odtworzenie jakiegoś przedmiotu na podstawie opisu, ewentualnie dochowanych fragmentów. W razie istnienia w okolicy ruin grodu lub tradycji o nim, należy z tego skorzystać (ew. wycieczka).

Państwo polskie obejmowało ziemię, które zbliżone były charakterem do krainy między Łabą a Odrą (patrz 1). Podobnie jak tam, były tu również większe przestrzenie niezalesione, np. w Wielkopolsce, Lubelszczyźnie, na Kujawach, Podgórzu Krakowskim. Były to tereny wcześniejszego i gęstszego osadnictwa. Na ogół jednak kraj był słabo zaludniony, osady rzadkie, dróg mało. Obok ludności wolnej spotykamy w Polsce w tym czasie niewolnych. Są to jeńcy wojenni, ludzie popadli w niewolę za długi, niewolnicy kupieni oraz potomkowie niewolnych wszelkiej kategorii. Granicą między niewolnymi a elementami słabszymi (pod względem gospodarczo-społecznym) wśród wolnych zacieśniała się łatwo. — Łączność ziem skupionych w państwie pierwszych Piastów była luźna. Sprzyjały temu i granice naturalne (w postaci puszczy i bagnisk) między terenami zajmowanymi przez poszczególne plemiona. Wpływało to w znacznym stopniu na sposób sprawowania władzy przez księcia. Od czasu przyjęcia chrztu książęta polscy czerpią wzory z urządzeń państwowych na Zachodzie. — Książę piastowski władzę swą wykonywał bezpośrednio, objeżdżając kraj. Nie miał początkowo stałej stolicy, znaczniejsze grody były kolejno miejscem jego pobytu i wówczas sprawował tam sądy, wydawał zarządzenia. W ten sposób czuwał nad bezpieczeństwem granic i ładem w kraju. Głównym zadaniem księcia była obrona państwa. Za pier-

wszycy Piastów siłę militarną stanowiła przede wszystkim drużyna (źródła podają, że za Mieszka I liczba drużynników wynosiła 3 tysiące). Członkowie drużyny byli związani z księciem więzami wierności i służby osobistej. Książę utrzymywał drużynę, dbał o jej uzbrojenie i wszelkie potrzeby; w czasie wypraw wojennych miała drużyna prawo do łupu. Utrzymanie drużyny było bardzo kosztowne; z biegiem czasu książę przechodził do wynagradzania na drodze nadań ziemi ludzi służących mu rycersko. Były to nadania na tzw. prawie rycerskim, zwolnione od ciężarów prawa książęcego a związane z obowiązkiem pełnienia służby wojskowej. Tacy „wojowie” zbroili się i utrzymywali na koszt własny i stawali na rozkaz księcia konno i zbrojno. — Od czasu chrztu przy księciu przebywają również duchowni. Ludzie, którzy są bliżsi osobie księcia, wywyższają się ponad innych, mają większe wpływy i są hojniej obdarowywani. Stanowią oni bliższe otoczenie — dwór księcia. Im porucza książę wykonywanie poszczególnych zadań państwowych. Jest to początek urzędów, do których wzory Piastowie czerpali z Zachodu. Ośrodkami sprawowania władzy księcia były grody; oprócz dawnych grodzisk rodowych i plemiennych wznosił książę nowe grody, przede wszystkim pod kątem widzenia obronności kraju np. nad granicami, przy ważniejszych brodach rzecznych, na skrzyżowaniu dróg. Na grody wybierano miejsca z natury obronne (wzgórza, wysokie brzegi rzek lub jezior). Dla bezpieczeństwa otaczane były ostrokołem i fosą z mostem zwodzonym przed bramą z grubych pni. Ważnym elementem obronności były wieżyce. W zasadzie grody były drewniane. Część drużyny książęcej pozostawała stale w grodach jako ich załoga. W grodach gromadzono zapasy żywności i sprzętu wojennego; w razie niebezpieczeństwa chroniła się do grodu ludność okoliczna. — Podstawę gospodarczą potęgi księcia stanowiły jego dobra oraz tzw. ciężary prawa książęcego. Były to daniny składane w naturze (w zbożu, bydło, skórach, miodzie, wesku), rzadziej w pieniądzu, a także świadczenia (dostarczanie podwód i utrzymania w czasie podróży dla księcia i jego dworu, ew. dla wysłanników książęcych, pełnienie straży przy grodach, udział w budowie i utrzymywanie grodów, mostów, dróg). W razie wojny mógł książę wezwać ludność do udziału w walkach czy służbie pomocniczej. Do dowódcy grodu zwanego później kasztelanem należało czuwanie nad należytym wypełnianiem przez ludność tych obowiązków.

5. W osadzie kmiecej i na podgrodziu (2 godz. lekc.).

Osiedla; ich rozmieszczenie, wygląd (1).

Rolnictwo; znaczenie łowiectwa, rybołówstwa, bartnictwa (2).

Samowystarczalność gospodarstw rodzinnych (3).

Podgrodzia; ludność podgrodzia (4).

Zajęcia rzemieślnicze; prymitywna technika pracy (5).

- (1). Warunki fizjograficzne kraju, z którymi jest związane rozmieszczenie osiedli rolnych, powinny być znane uczniom z lekcji poprzednich (por. wyż. 1 i 4). Plany wsi można naszkicować z uczniami na tablicy i w zeszytach uczniowskich.
- (2). Przy omawianiu organizacji i techniki pracy rolnej należy odwoływać się do znanych uczniom zjawisk. Należy też nawiązać do osadnictwa i gospodarki rodowej (patrz wyż. 1).
- (4). Wiadomości o grodach, z którymi podgrodzia były ściśle związane posiada uczeń z lekcji poprzedniej (por. wyż. 4).

Słowianie znali rolnictwo od bardzo dawnych czasów, dlatego też osadnictwo na ziemiach polskich skupia się przede wszystkim w okolicach bezleśnych, nadających się do uprawy roli. [Bezpośrednich wiadomości o najdawniejszych osiedlach polskich nie ma—do wniosków dochodzi nauka na drodze skomplikowanych badań]. — Znane są dwa typy najdawniejszych wsi: ulicówka, w której domostwa ustawione są szeregiem wzdłuż drogi, i okolnica, w której tworzą one podkowę. Okolnica jest osadą o charakterze obronnym (łatwość zamknięcia wejścia), przeniknęła do Polski od Słowian połabskich. Domostwa z gliny, wikliny lub drzewa nie miały kominów; obok znajdowały się budynki gospodarcze. — Pola uprawne rozmaitych kształtów były rozrzucone bezplanowo, tworząc szachownicę. Uprawa była prymitywna; po wyzyskaniu gruntu zostawiano go odłogiem, biorąc pod uprawę nowe pole. Znano zboża jare i ozime, niektóre rośliny ogrodowe. Rozwinięta też była hodowla zwierząt domowych. Z narzędzi używano drewnianej sochy i radła; pług był rzadkością. Ziarna na mąkę rozcierały kobiety w ręcznych żarnach. Zajęcia rolne w drobnej tylko części wypełniały życie ówczesnej ludności wiejskiej. Wielkie znaczenie posiadały: łowiectwo, rybołówstwo, bartnictwo, zajęcia naturalne dla mieszkańców kraju obfitującego w lasy i wody. — W Polsce ówczesnej przeważającym typem gospodarki była samowystarczalna gospodarka domowa. Prymitywne narzędzia, sprzęty, naczynia, odzież i wszelkie inne przedmioty codzien-

nego użytku wykonywano w każdym gospodarstwie. Istniała już jednak potrzeba wymiany i powstawały samorzutne targowiska na granicy terenów różnej produkcji (puszce — pola). O wiele większe były potrzeby dworu książęcego i grodów. Toteż na podgrodziach z dawna osadzano ludność niewolną z obowiązkiem dostarczania większej liczby niezbędnych przedmiotów. Wyraźne ślady tego znajdujemy w nazwach: Szczytniki, Łagiewniki, Piekary. Na tej drodze wytworzyła się pewnego rodzaju specjalizacja, dało to początek rzemiosłom, pomimo że podstawą utrzymania ludności podgrodzi było także rolnictwo. Osady tego typu powstawały również przy klasztorach i w miejscach targowisk; obok ludności niewolnej osiadali tam i ludzie wolni. Produkcja rzemieślnicza była z natury rzeczy bardzo prymitywna. Do najdawniejszych rzemiosł należały: kowalstwo, garncarstwo.

6. Z cudzoziemskim kupcem przez odwieczne knieje (1 godz. lekc.).

Drogi wodne i lądowe; sposoby podróżowania (1).

Konieczność handlu przedmiotami, których zdobycie czy wykonanie w gospodarstwie domowym nie było możliwe np. sól, żelazo, przedmioty zbytku (2).

Punkty handlu i formy wymiany (3).

Kupcy obcy i pierwsze pieniądze na ziemiach polskich (4).

(1). Warunki fizjograficzne znane są uczniom (por. wyż. 1 i 4).

(3). Podane w materiale przykłady miast, powstałych na dawnych miejscach wymiany, mogą być uzupełniane przez nauczyciela, pożądane jest nawiązanie do tradycji regionalnej.

Ponimając, że Polska była krajem o niskim poziomie gospodarczym i rzadkim zaludnieniu, już od najdawniejszych czasów przyjeżdżali tu kupcy cudzoziemscy. Pierwsze wzmianki o Polsce znajdujemy w opisie kupca arabskiego (Ibrahim ibn Jakub). Przez kraj nasz wiodły odwieczne szlaki z zachodu przez bramę Łużycką, z południa przez bramę Morawską na północ ku Bałtykowi. Podróżowano najczęściej wodą; arterie rzeczne były o wiele bezpieczniejsze, chroniły przed zbłądzeniem i napaścią zbrojów, którzy czyhali w kniejach; był to też szybszy i tańszy sposób komunikacji. Podróżowano jednak i lądem; przewodnicy wskazywali drogę kupcom, którzy łączyli się zwykle dla bezpieczeństwa w karawany, chronione przez ich zbrojnych pa-

chołków. Drogi były niedostępne wiosną lub jesienią (moczary, błota, rozlewy rzek, brak mostów); do niektórych miejscowości dostać się było można tylko w czasie mroźnej zimy. Kupcy przyjeżdżali do nas po skóry, futra, wosk, a przede wszystkim po bursztyn i niewolników. Z południa przybywali kupcy bizantyńscy i arabscy, z zachodu niemieccy (od X w.), z północy — skandynawscy. — Spośród Słowian najżywszy handel wiedli Pomorzanie i plemiona wschodnio-słowiańskie, przez których ziemię z biegiem Dniepru płynęli ku Czarnemu Morzu Normanowie (Kijów stał się punktem węzłowym tego handlu i ośrodkiem rodzącego się państwa ruskiego). — Z kupcem zjawiał się też pieniądz; na ziemiach polskich znajdujemy bogate wykopaliska monet arabskich, bizantyńskich, od X w. — niemieckich). Przeważał jednak handel wymienny. Niektórzy kupcy osiadali w Polsce (Żydzi ze Wschodu). — Czysto wymienny był stopniowo rozwijający się handel wewnętrzny. Pobudką była niemożność wytworzenia we własnym zakresie wszystkich potrzebnych do użytku przedmiotów (np. przedmioty metalowe) oraz konieczność nabywania takich produktów, jak sól. Wymiana odbywała się tam, gdzie była możliwość zetknięcia się większej liczby ludzi: przy miejscach kultu, przy ośrodkach administracyjnych, dawnych przypuszczańskich targowiskach. Sposobność dawały święta, sądy itp. Na targowiska przybywali również kupcy cudzoziemscy. Transakcji dokonywano posługując się pewnymi towarami o stałej wartości. Były to bryły soli (krusz), skórki kunie, których również używano przy płaceniu kar sądowych, kawałki metali. Za Mieszka I po przyjęciu chrześcijaństwa zjawia się pieniądz polski; odgrywa on jednak jeszcze małą rolę jako środek wymienny. [Przykłady miast, które rozwinęły się z dawnych grodów a więc przy ośrodkach administracyjnych: Poznań, Włocławek, Chełmno, Wrocław, Jasło, Bytom; przy miejscach kultu: Sobótka (ośrodek kultu pogańskiego, później chrześcijańskiego), Staniątka, Czerwińsk, Jędrzejów, Miechów, Strzelno. Przykładem miasta, powstałego na miejscu targowiska przypuszczańskiego są Kielce].

7. Krzywousty w walce o Pomorze (2 godz. lekc.).

Przenikanie obyczajów rycerskich na dwór piastowski; pasowanie Bolka Krzywoustego na rycerza (1).

Pomorze; jego losy, odpadnięcie od Polski po śmierci Chrobrego (2).

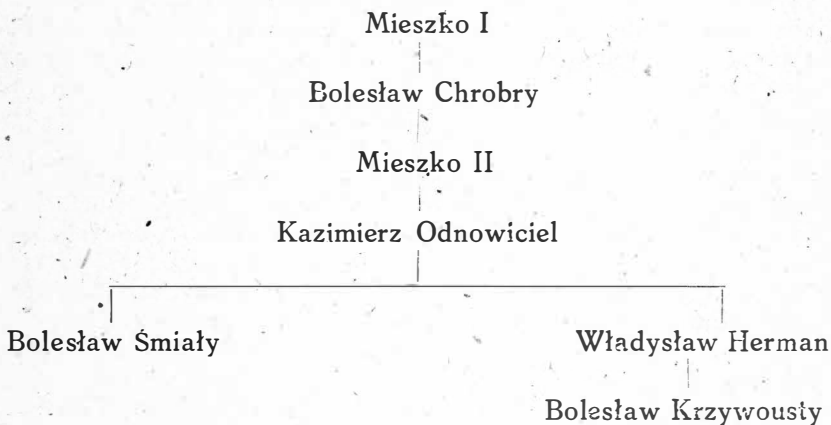
Wojny prowadzone przez Krzywoustego o Pomorze (3).

Wynik wojen; sposoby trwałego związania Pomorza z państwem Polskim (4).

23

- (1). Przy wprowadzeniu osoby Bolesława Krzywoustego, należy związać go z Bolesławem Chrobrym (syn jednego z prawnuków); wyliczyć z uczniami, że przeszło 100 lat minęło od śmierci i koronacji Chrobrego do śmierci Krzywoustego (datę można już przy tej lekcji podać uczniom, ponieważ jest ona obowiązująca). W sprawie ilustracji (por. wyż. 4). Poza fotografiami zbroi i broni rycerskiej mogłaby tu wchodzić w grę fotografia ryciny średniowiecznej, przedstawiającej pasowanie na rycerza, ewentualnie obraz historyczny.
- (2). Nauczyciel powinien zużytkować wiadomości uczniów z lekcji poprzednich (por. wyż. 1, 2, 3).

Tabela genealogiczna pierwszych Piastów:

Bolesław Krzywousty panował na początku XII w. Jest to okres największego rozkwitu porządku średniowiecznego. [Warstwą najwyższą było rycerstwo; podstawę materialną bytu rycerzy stanowiły posiadłości ziemskie, na których osiadła ludność była obowiązana do świadczeń na rzecz pana. Jedyne zajęcie godne rycerza to udział w wyprawach wojennych, turniejach i łowach. Charakterystyczne dla tego okresu są wyprawy do Ziemi Świętej (Palestyny), wypełniające okres od końca XI do końca XIII w. Są to tak zwane krucjaty, których celem

było uwolnienie Grobu Chrystusowego z rąk niewiernych. Były one zjawiskiem niezmiernie złożonym, gdyż obok pobudek religijnych miały głębokie podłoże w stosunkach gospodarczych, społecznych a nawet politycznych. Toteż brały w nich udział wszystkie warstwy społeczne. Jednak główna rola przypadła rycerstwu. Rycerstwo stanowiło już wówczas wyodrębniony stan, strzegący swych przywilejów. Wyrazem tej odrębności było m. in. pasowanie na rycerza, qbrządek mający charakter niemal religijny. Już od dzieciństwa syn rycerski sposobił się do przyszłego rzemiosła, jako paź, później jako giermek, aż zdobył pas i ostrogi przysługujące pasowanemu rycerzowi]. Wpływy zachodnie przenikały do Polski przede wszystkim na dwór książęcy. Z tym związane jest pasowanie młodocianego Bolka na rycerza z zachowaniem wszelkich zasad rytuału (całonocne czuwanie w kościele przy zbroi, trzykrotne uderzenie płazem miecza po ramieniu, włożenie oznak rycerskich, przysięga). — Większą część panowania Bolesława wypełnia walka o Pomorze. Plemiona pomorskie należące do grupy plemion polskich zajmowały pas nadbrzeżny nad Bałtykiem. Granicę południową stanowiła linia Noteci. Pomorze był to kraj lasów i wód (jeziora, rozlewiska rzek, moczary). Linia Noteci na skutek tych warunków fizjograficznych stanowiła trudną do przebycia prze-grodę. — Życie Pomorzan różniło się od życia innych Słowian zachodnich wcześniejszym żywym rozwojem handlu (nadmorskiego) i większym bogactwem. Warunki fizjograficzne wpłynęły na luźność związku Pomorza z Polską za pierwszych Piastów. Urywa się on po śmierci Chrobrego. Krzywousty podejmuje walkę o tę ziemię. Z początku jest to walka o linię Noteci i leżące na niej grody (Nakło). Zdobycie ziemi Nadnoteckiej odebrało Pomorzanom bazę wypadową do najazdów na Polskę i pozwoliło Krzywoustemu rozpocząć walkę na terenie Pomorza. W wyniku rozciągnął on władzę zwierzchniczą nad całym Pomorzem aż po Szczecin włącznie. Pomorze wschodnie było włączone do Polski, Pomorze zach. zhołdowane. Dla mocniejszego związania Pomorza z Polską Bolesław rozpoczął akcję chrystianizacyjną. Kierownictwo misją powierza niemieckiemu, lecz związanemu z Polską biskupowi (Otto z Bambergu), który wyrusza z Polski z tłumaczami polskimi. Zasięg wyprawy misyjnej objął całe Pomorze. Plany Bolesława zostały częściowo zwichnięte przez następną misję Ottona, kierowaną już z Niemiec. Znaczenie podboju Pomorza polega na pozyskaniu opartej o morze granicy północnej oraz możliwości kontaktu z narodami

zachodniej Europy bez pośrednictwa Niemiec. [Pod koniec panowania Bolesław Krzywousty zmuszony jest przez uwikłanie się w sprawy węgierskie do złożenia hołdu z zach. Pomorza.]

8. Obrona Głogowa (1 godz. lekc.).

Polityka niemiecka wobec Słowian i Polski; trwałość ich planów zaborczych (1).

Wyprawa cesarza na Polskę; linia obronna Odry; obrona brodów (2).

Obrona Głogowa — symbol oporu wobec roszczeń narzucenia Polsce zwierzchnictwa (3).

- (1). Nauczyciel powinien powołać się na wiadomości ucznia nabyte poprzednio (por. wyż. 1, 2, 3).
- (2). Trzeba nawiązać do metod walki Chrobrego (por. wyż. 3) oraz zużytkować wiadomości z lekcji poprzednich (por. wyż. 3 i 5).
- (3). W sprawie umiejscowienia Głogowa (por. wyż. 3).

Zasługą dziejową Krzywoustego jest — obok podboju Pomorza — podjęcie polityki Chrobrego w stosunku do cesarstwa i obrona niezawisłości Polski. Cesarz Henryk V, występując w roli zwierzchnika, zażądał od Bolesława trybutu (daniiny) lub przysłania mu 300 rycerzy. Bolesław żądanie odrzucił. Cesarz wyruszył do Polski na czele wielkiego wojska (1109 r.). Odra stanowiła wówczas naturalną linię obronną Polski od strony Niemiec. Fizjografia kraju i ówczesna technika sprawiały, że linię rzeczną można było przekroczyć jedynie przez brody. Obrona brodów nabierała zatem ogromnego znaczenia strategicznego — budowano grody warowne, przeznaczone specjalnie do obrony brodów. Takim był Głogów nad Odrą, do którego zbliżyli się Niemcy szukając przeprawy. Dokonali jej, natrafivszy na niezabezpieczony bród, i rozpoczęli oblężenie Głogowa. Załoga broniła się bohatersko (śmierć zakładników) i oporem swym zmusiła Niemców do zaniechania oblężenia. Rycerstwo niemieckie wyminęło Głogów i ruszyło w głąb kraju. Bolesław rozpoczął świetnie zorganizowaną wojnę podjazdową, nekając przeciwnika i zadając mu wielkie straty. Do większych bitew nie doszło, oprócz starcia pod Wrocławiem, którego wynik wyolbrzymia później legenda (Psie Pole). Niewątpliwie wyprawa cesarska zakończyła się niepowodzeniem — Henryk V nakazał odwrót, który słusznie był uważany za klęskę militarną i polityczną Niemiec.

9. Polska w podziałach (3 godz. lekc.).

Państwo własnością rodziny książęcej (1).

Testament Bolesława Krzywoustego; dzielnicę dziedziczną, dzielnicę senioralną (2).

Walki pomiędzy książętami; przywileje immunitetowe dla panów świeckich i duchownych (3).

Spory książąt pretekstem do ingerencji cesarza niemieckiego (4).

Zdobycze niemieckie na zachodzie Polski — powstanie marchii brandeburskiej (5).

Rozluźnienie więzów politycznych pomiędzy Śląskiem a resztą Polski (6).

Najazdy Prusów, Jadźwingów, Tatarów (7).

Zasady podziału, centralne położenie dzielnicy senioralnej, zasada senioratu, przywileje immunitetowe — mogą być szerzej i głębiej poruszone jedynie w klasach o wyższym poziomie rozwojowym.

(5). por. wyż. 1.

(7). O Słowianach wschodnich i Rusi Kijowskiej (por. wyż. 1 i 3).

Wszystkie ziemie i kraje, o których jest mowa, umiejscowić należy w wyobraźni ucznia (por. wyż. 1).

W Polsce średniowiecznej państwo uważane było za prywatną własność rodu Piastów; z tego powodu między synami księcia dochodziło nieraz do sporów o dziedzictwo. Krzywousty przeprowadza przed śmiercią podział państwa między synów ustanawiając zasadę senioratu, tj. zwierzchnictwa najstarszego w rodzinie. Ustanawia on dzielnice dziedziczne (Śląsk, Wielkopolska, Mazowsze z Kujawami, Ziemia Sandomierska z Lublinem), które dostają dla siebie i swoich potomków poszczególne jego synowie, i dzielnicę senioralną. Obok Krakowskiej obejmowała ona ziemie Łęczycką, Sieradzką i prawdopodobnie grody: Gniezno, Kalisz i Kruszwicę, zapewniała więc seniorowi łączność z każdą z dzielnic dziedzicznych i z Pomorzem. Senior miał zwierzchnictwo ogólne i władzę nad Pomorzem. Podział taki nie zapewniał porządku w kraju. [Już za pierwszego seniora rozpoczęły się walki między nim a młodszymi książętami, których poparło duchowieństwo i możni panowie. Po tej walce o zakres władzy seniora przysły spory o dzielnicę senioralną. Zasada prymatu najstarszego została złamana. Dziedziczne prawo do dzielnicy krakowskiej uzyskała linia najmłodszego syna Krzywoustego. Zmiana ta nie została uznana przez innych książąt i walki o seniorat trwają.]. Równoległe postępuje proces dalszego rozdrabniania dzielnic. Książęta dążą do zjednania

sobie biskupów i możnych rycerzy, obdarzają ich szczerymi nadaniami i przywilejami immunitetowymi. Ludność dóbr, objętych immunitetem, ponosiła ciężary prawa książęcego nie w stosunku do księcia, lecz na rzecz pana ziemi, podlegała też częściowo sądowi pana ziemi, zbierającego za to opłaty sądowe. Immunitety rozpowszechniają się w Polsce od końca XII wieku. — Rozbicie dzielnicowe osłabiło stanowisko Polski. Zaznacza się to przede wszystkim w stosunku do cesarstwa. W 1157 r. cesarz (Fryderyk Rudobrody) wtrąca się do sporów między książętami w celu narzucenia Polsce swego zwierzchnictwa. Synowie Krzywoustego nie potrafili zorganizować należytego oporu i po krótkiej walce senior (Bolesław Kędzierzawy) składa cesarzowi upokarzający hołd (w Krzyszkwowie). — Wiek XII przynosi coraz większe rozdrobnienie dzielnicowe; ten stan odbija się na zmniejszonej zdolności oporu Polski wobec niebezpieczeństw zewnętrznych. Granice północno-wschodnie były nękane przez najazdy Prusów, wschodnie—przez Jadźwingów. Oba te pokrewne sobie ludy były wówczas pogańskie i stały na niskim stopniu cywilizacyjnym. W XIII wieku zaczynają się napady Tatarów. [Był to lud mongolski, rozsiadły w stepach środkowej Azji, koczowniczy i pasterski. Dzięki geniuszowi organizatorskiemu wodza (chana) Temudżina, powstaje z plemion mongolskich na początku XIII w. wielkie państwo o tendencjach zaborczych, a władca przybiera tytuł dżyngischana (chana chanów). Bogactwa pobliskich krajów o starej kulturze (Chiny, Indie) od dawna nęcą ubogich koczowników. Dżyngischan potrafił utworzyć z nich świetną zdyscyplinowaną armię. Po podboju Chin przedsięwzięli Mongołowie napad na Europę.] Wdzierają się oni na stepy południowo-ruskie, nad rzeką Kałką (1224) zadają klęskę książętom ruskim i poddają Ruś swej władzy. Odtąd niebezpieczeństwo tatarskie grozi bezpośrednio Polsce. W r. 1241 podejmują Tatarzy wielką wyprawę na Polskę i Węgry, pustoszą ziemię Sandomierską i Krakowską, uprowadzając ludność w jasyr lub mordując. Na poważniejszy opór natrafiają Tatarzy dopiero na Śląsku (bitwa pod Lignicą). Napady tatarskie powtarzają się w XIII w. kilkakrotnie. — W XII wieku powstaje nowa i bardzo groźna placówka państwa niemieckiego na Wschód: nad Hawelą i Sprewą, na dawnych ziemiach słowiańskich, zostaje utworzona marchia, od słowiańskiego Braniborza nazwana Brandenburgią. Wynika stąd stałe zagrożenie Wielkopolski i Pomorza. Od XIII w. zarysowuje się też niebezpieczeństwo rozluźnienia więzów między Śląskiem a resztą ziem polskich. [Poszczególne księżęta drobnych dzielnic na Śląsku ciążą ku Czechom; potęga

Czech wówczas wzrastała; Czechy z dawna wchodziły w skład Rzeszy i dlatego ulegały silnym wpływom niemieckim.] Wysiłek Śląska najdalej ku zachodowi oraz ożywione stosunki handlowe z miastami czeskimi i niemieckimi sprawiają, że element niemiecki przenika na Śląsk w większym stopniu niż do innych ziem polskich.

10. Krzyżacy przy ujściu Wisły (1 godz. lekc.).

Zakony rycerskie (1).

Zaproszenie Krzyżaków przez Konrada Mazowieckiego do obrony przeciw Prusom (2).

Podstępna polityka Krzyżaków; szukanie oparcia u papieża i cesarza przeciw Polsce (3).

Podbój Prus, wytępienie ludności, metody walki (4).

Powstanie państwa krzyżackiego, jego zasięg terytorialny i podstawy potęgi (5).

Sprawa polityki zakonu nadaje się do głębszego potraktowania jedynie w klasach o wyższym poziomie.

Przy tej lekcji należy skorzystać z wiadomości uczniów o rycerstwie zachodnim (por. wyż. 7).

W czasie wojen krzyżowych wytworzył się nowy typ zakonów, zakony rycerskie. Oprócz zwykłych ślubów składali ci zakonnicy jeszcze ślub walki z niewiernymi. Jednym z takich zakonów był niemiecki Zakon Rycerzy Marii Panny, tzw. później Krzyżacy. W XIII w. zaczynają Krzyżacy odgrywać czynną rolę i w Europie: wobec wygasania wojen krzyżowych szukają oni punktu oparcia, myśląc o założeniu własnego państwa. W tym czasie plagą ziemi Mazowieckiej były wciąż ponawiane łupieżcze wyprawy Prusów (zajmowali oni ziemie między dolną Wisłą a dolnym Niemnem). Próby książąt polskich zorganizowania obrony nie dały rezultatu (zbiorowa wyprawa książąt w 1217 r., próby utworzenia „straży granicznej”, których jednak rychło zaniechano). Konrad, ks. mazowiecki (wnuk Bolesława Krzywoustego), zwrócił się do Krzyżaków z propozycją, aby podjęli walkę z Prusami; dawał im do użytkowania ziemie nad dolną Wisłą (z Chełmińską), zachowując dla siebie prawa zwierzchnicze. W planach Konrada leżała nie tylko obronna walka z Prusami, lecz także podbój ich ziemi. Układ zawarty został w roku 1226. Wielki Mistrz krzyżacki (Herman von Salza) przyjmuje propozycję ks. mazowieckiego z myślą utworzenia własnego

państwa. Świadczy o tym fakt, że zabiega on u cesarza i papieża o konfirmację układu, która wbrew umowie z Konradem zastrzega dla zakonu podstawowe prawa zwierzchnicze (prawo wydawania ustaw, urządzania administracji, wykonywania sądownictwa, nakładania ceł i myt). W kilka lat później przybywa nad Wisłę oddział Krzyżaków. Jako bazę operacyjną daje im Konrad Nieszawę z zamkiem. Krzyżacy — rycerze zach.-europejscy, doskonale uzbrojeni, mają zdecydowaną przewagę nad Prusami. W niszczycielskich wyprawach pośuwają się wzdłuż Wisły, potem wzdłuż wybrzeża morskiego. Utwierdzają swoje panowanie nad ziemią zdobytą, zakładając tam grody (Toruń, Elbląg). Tępią ludność tubylczą konsekwentnie i z bezwzględny okrucieństwem; nie cofają się przed przekupstwem i podstępem. Doprowadzeni do ostateczności Prusowie podejmują powstanie. Było ono wspierane przez księcia pomorskiego (Świętopełka), który wszczął wojnę z Zakonem, rozumiejąc jak wielkim niebezpieczeństwem może grozić sąsiadom wzrastająca potęga krzyżacka. Natomiast książęta polscy nie orientowali się w sytuacji. Prusowie zostali pobici i w krótkim czasie doszczętnie wytepieni. — Do nowopodbitych ziem sprowadzali Krzyżacy osadników z Niemiec. Rychło Zakon opanował cały kraj Prusów aż po ujście Niemna. Ziemie, nadane do użytkowania przez ks. Konrada, jak i te, które zdobyli na Prusach, uważali Krzyżacy za swoją własność, nie uznając praw zwierzchniczych Polski. Dla nadania pozorów prawa i słuszności swoim roszczeniom nie cofnęli się przed sfałszowaniem dokumentów. Siła państwa krzyżackiego polegała na zwartej organizacji wojskowej, karności i żelaznej konsekwencji działania. Nie przebierali oni w środkach, a charakter zakonny dawał im wielkie korzyści w postaci napływających z Europy Zachodniej rycerzy i środków materialnych do walki z poganami.

11. Na Tyńcu i w Jędrzejowie (1 godz. lekc.).

Sprowadzanie księży i zakonników do Polski (1).

Zakładanie klasztorów; wznieszenie budynków, zagospodarowywanie ziem (2).

Życie i prace zakonników (3).

Cywilizacyjna rola klasztorów; ulepszenia gospodarcze; zaczątki piśmiennictwa w Polsce; opieka nad ubogimi, chorymi i podróżnymi; budownictwo (4).

- (1). Należy nawiązać do chrztu Polski (por. wyż. 2).
Dla związania tego tematu z określonym klaszturem można —
w razie istnienia w pobliżu klasztoru lub tradycji o nim — zużyć-
kować materiał lokalny (por. wyż 4).
W sprawie ilustracji (por. wyż. 4).

W VI w. powstaje na zachodzie zakon benedyktyński (pierwszy klasztor w Monte-Cassino). Życie zakonne rozwija się bujnie, zakładane są liczne klasztory, obdarowywane hojnie przez świeckich. Po wprowadzeniu chrześcijaństwa do Polski zjawiają się u nas pierwsi zakonnicy — benedyktyni (pierwsze klasztory w Międzyrzeczu i Tyńcu). W późniejszych wiekach powstają też klasztory innych zakonów, szczególnie liczne klasztory Cystersów (np. w Jędrzejowie, Łeknie, Czerwińsku). Sprowadzając zakonników fundator klasztoru obdarowywał ich bogatym nadaniem ziemi, zazwyczaj wraz z osiadłą na niej ludnością. Zakonnicy wnosili własnym trudem budynki klasztorne, naśladowując budowę macierzystego klasztoru. Tą drogą przenikały do Polski wzory architektury zachodniej. Reguły zakonne wymagały od braci, aby poświęcali swój czas nie tylko modlitwie, lecz i pracy. W pierwszym rzędzie miała to być praca fizyczna, jednakże reguła benedyktyńska kładła nacisk na pracę umysłową, żądając od braci pobożnej lektury. Książ było mało, każdy klasztor musiał je przepisywać. Toteż klasztory benedyktyńskie stały się na Zachodzie i u nas ośrodkami niezmiordowanej pracy nad przepisywaniem rękopisów, pisaniem roczników, żywotów świętych itp. Tą drogą powstawały w klasztorach księgozbiory. W klasztorach benedyktynów polskich szukać należy zaczątków piśmiennictwa polskiego. Praca w polach i ogrodzie wypełniała czas większości braci zakonnych; stosowali oni sposoby uprawy znane im w ojczystym kraju, sprowadzali stamtąd niehodowane w Polsce rośliny, lepsze narzędzia, a nawet biegłych pracowników. Gospodarka zakonna była wzorem dla okolicznej ludności. Zakonnicy stawiali się w ten sposób pionierami postępu gospodarczego. Szczególnie wielką rolę odegrali w tej dziedzinie klasztorzy Cystersów, których reguła kładła szczególnie nacisk na pracę fizyczną i którzy świetnie gospodarowali w swych dobrach. — Z biegiem czasu wzrastało bogactwo klasztoru i punktem ciężkości pracy gospodarczej zakonników stawało się zarządzanie dobrami ziemskimi. W średniowieczu opiekę nad słabymi i potrzebującymi pomocy podejmowały instytucje kościelne, w pierwszym rzędzie klasztory: żywiły licznych ubogich, leczyły chorych, dawały nocleg i pożywienie podróżnym.

12. Wieś na nowym prawie osadniczym (1 godz. lekc.).

Właściciele ziemi i położenie ludności pracującej na roli (1).

Prawo czynszowe; samorząd (2).

Plan wsi lokowanej na prawie czynszowym (3).

Zmiany w organizacji i technice pracy rolnej (4).

Należy zużytkować wiadomości o dawnej wsi (por. wyż. 5). W szkole na wsi; lub też w klasie, której uczniowie związani są z wsią, nauczyciel może powoływać się na znane uczniom z życia plany wsi.

- (3). Plan wsi na prawie czynszowym trzeba naszkicować na tablicy i w zeszytach uczniowskich.

W Polsce Piastowskiej obok dóbr książęcych znamy dobra ziemskie, którymi władają instytucje kościelne, możni panowie i rycerstwo. Stanowi to ich główne źródło utrzymania a także podstawę materialną potęgi książęcej. Na ziemiach tych pracowała ludność wolna i niewolna. Składała ona panom ziemi daniny w naturze; opłaty pieniężne stanowiły znikomą część dochodu. Wobec rozpowszechniającego się użycia pieniądza panowie ziemi, w pierwszym rzędzie książęta, odczuwają potrzebę rozporządzania większą ilością środków pieniężnych. — Na Zachodzie w tym czasie upowszechniła się już gospodarka czynszowa. Wzory przenikały do nas jeszcze w XII w. za pośrednictwem klasztorów. W XIII w. zapoczątkowują książęta, w pierwszym rzędzie śląscy, lokaty wsi na prawie czynszowym, zwanym u nas prawem niemieckim. Zmiana polegała na tym, że rolnicy korzystający z ziemi na tym prawie, jako główną opłatę składali czynsz, zwolnieni byli natomiast z większości danin w naturze. Przywilej lokacyjny zwalniał osadników nowej wsi od opłaty czynszu przez pewną określoną liczbę lat. Był to okres tzw. wolnizny. Za wzorem książąt coraz liczniej szli świeccy i duchowni. Osadzali oni sprowadzonych na tych warunkach kolonistów oraz — i to nawet częściej — przenosili wsie dawne na nowe prawo. Koniecznym warunkiem było zwolnienie ludności od ciężarów prawa książęcego. Pan ziemi dostawał od księcia przywilej immunitetowy, zawierał umowę o urządzenie wsi z przedsiębiorcą, zw. „zasadźcą”. Dokument lokacyjny określał ściśle obowiązki i prawa przyszłych osadników. Zasadźca sprowadzał osadników, rozmierzał grunty. Stosowano zazwyczaj

stary system „ulicówki”. Miejsce, w którym ulica się rozszerzała (tzw. „nawsie”) przeznaczano na kościół. — Ziemię oddaną pod uprawę dzielono na 3 pola pod oziminę, zboże jare i ugór. Każdy osadnik otrzymywał grunta do użytkowania; dział składał się z 3 części, z których każda przypadała na inne pole. Wsie, lokowane na prawie czynszowym, stosowały zatem system trójpolowy, co było postępowaniem w technice i dawało lepsze plony. Postępem było również upowszechnienie użycia żelaznego pługa. Obok zmian gospodarczych przyniosło także prawo czynszowe zmiany w prawnym położeniu wsi. Rolnik korzystał z ziemi w charakterze dzierżawcy. Wytwarza się gmina wiejska, posiadająca własnego naczelnika — sołtysa (zostawał nim zwykle zasadzca). Sołtys sprawował sądy w towarzystwie ławników, obieranych spośród członków gminy. Lokata wsi, na prawie czynszowym była dogodna dla pana ziemi, dając mu dochód pieniężny, wobec tego panowie przenoszą na to prawo i wsie ludności niewolnej, co polepsza położenie tej warstwy wieśniaków.

13. Pierwsze miasta (2 godz. lekc.).

Osady rzemieślniczo-handlowe na podgrodziach i targowiskach (1).

Sprowadzanie osadników i urządzenie miast według wzorów zachodnich (2).

Plan miasta (3).

Samorząd (4).

Organizacja handlu i rzemiosła; znaczenie pieniądza (5).

Jeśli szkoła znajduje się w mieście lub miasteczku starym, punktem wyjścia lekcji może być wycieczka. Podobną rolę odegrać mogą ilustracje (np. fotografia rynków takich miast, jak Kraków, Wrocław, Poznań, Lublin, Chełmno, Stary Sącz.

(3). W sprawie planu (por. wyż. 12).

Osady o charakterze handlowo - rzemieślniczym, które istniały w Polsce na podgrodziach i w miejscach targowisk, nie miały charakteru osad miejskich we właściwym tego słowa znaczeniu. Były to raczej większe wsie, ponieważ mieszkańcy uprawiali rolę i podobnie do ludności wiejskiej składali daniny w naturze. Właściwe miasta powstają u nas dopiero w epoce dzielnicowej według wzorów zachodnich i przeważnie z osadników sprowadzanych z Niemiec. Te nowe miasta powstają w pierw-

szym rzędzie obok terenów dawnych osad handlowo-rzemieślniczych. Fundatorami miast są na ogół książęta. Lokata odbywała się podobnie jak lokata wsi. Książę wydawał przywilej lokacyjny, na podstawie którego osadnicy zajmowali wyznaczony na miasto teren; przywilej określał też ich uprawnienia i obowiązki wobec fundatora. — Po wytyczeniu granic miasta (przyszłych wałów, potem murów) i dwóch podstawowych ulic, na skrzyżowaniu których przeznaczano miejsce na rynek, zaznaczano parcele dla mieszkańców; były one szczupłe, jak i cały teren miasta (ze względu na obronność). Na rynku przewidywano miejsce na kościół, ratusz oraz kramy, które budował fundator. Poza murami miasta wydzielano osadnikom pola pod uprawę. Mieszczanie obowiązani byli do opłacania czynszu; przywilej lokacyjny zapewniał im jednak określoną liczbę lat wolnych od opłat. Lokaty wprowadzały do Polski wzory organizacji miast zachodnich. Przede wszystkim zapewniały miastom samorząd. Władze miejskie utrzymywały porządek w mieście, sprawowały sądy, regulowały sprawy handlu i rzemiosła oraz reprezentowały miasto i jego interes na zewnątrz. Na czele samorządu stał dziedziczny wójt (z reguły zostawał nim zasadzca); w sprawowaniu sądów uczestniczyli przedstawiciele mieszczan — ławnicy. Z biegiem czasu powstała rada miejska reprezentująca bogatsze mieszczaństwo i ograniczająca władzę wójta. Sądy odbywały się na zasadach prawa miejskiego. Było to prawo miast niemieckich. Sądem odwoławczym był sąd miejski w Magdeburgu, do którego jeździli mieszczanie miast polskich po wyroki. — Nowe warunki sprzyjały szybszemu rozwojowi handlu i rzemiosła. Znikają prymitywne formy wymiany, coraz większą rolę odgrywa pieniądź, obok pieniądza polskiego były w obiegu pieniądze obce (w pierwszym rzędzie grosze czeskie). Kupcy stanowili najzamożniejszą, a więc i wpływową warstwę w mieście. Dla obrony swych praw i interesów (np. wypraw handlowych) łączyli się w organizacje tzw. gildy. Rzemieślnicy zorganizowani byli według zawodów w cechach. Zadaniem cechów była obrona interesów rzemiosła, czuwanie nad jego poziomem i kształceniem przyszłych sił, przydział materiałów, regulowanie cen. Cechy miały swe chorągwie i znaki, swoje skarbcze, w których przechowywano dokumenty przywilejowe. W obronie miasta cechy odgrywały dużą rolę — wyznaczano każdemu część muru lub bramę, za której całość był odpowiedzialny. W rzemiosle były trzy stopnie: uczeń, czeladnik, i mistrz. Zarząd sprawami cechu spoczywał wyłącznie w rękach mistrzów. Tak gildy jak i cechy miały charakter bractw religijnych (wspólne nabożeństwa, fun-

dowanie kaplic, ołtarzy); w nich skupiało się również życie towarzyskie. Organizacje te podejmowały także zadania samopomocowe.

14. Władysław Łokietek — Odnawiciel Polski (2 godz. lekc.).

Jednoczenie ziem polskich przez Łokietka (1).

Pretensje Luksemburgów i Zakonu; opór żywołów niemieckich pośród mieszczan i duchowieństwa (2).

Zasięg terytorialny państwa Łokietka (3).

Koronacja jako symbol zjednoczenia i pełnej niezawisłości (4).

Losy Pomorza w okresie jednoczenia Polski, los Gdańska, zajęcie Pomorza przez Krzyżaków (5).

Próby odzyskania Pomorza na drodze pokojowej (6).

Wojna z Krzyżakami; wynik — dowodem przewagi militarnej Zakonu (7).

Umiejscowić należy wszystkie ziemie, o których będzie mowa (por. wyż. 1). Przypominając kiedy powstała marchia brandenburska, a kiedy państwo krzyżackie, oraz kiedy zaczął napływać żywiół niemiecki do Polski, nie zaniedbaj nauczyciel ustalić następstwo i odległość czasową wszystkich wchodzących w grę faktów (por. wyż. 7).

- (3). Wskazane jest porównanie z państwem Chrobrego i Krzywoustego.
(5). Do metod politycznych Zakonu por. wyż. 10. W sprawie umiejscowienia Gdańska por. wyż. 3.

[W XIII w. zaznacza się wśród książąt i społeczeństwa dążenie do zjednoczenia rozbitego państwa. Wysiłki książąt (Henryk Brodaty, Pobożny i Prawy — książęta śląscy, Przemysław II Wielkopolski) znajdują oparcie we wzrastającym niezadowoleniu społeczeństwa, we wciąż żywym poczuciu jedności, podtrzymywanym przez jedność organizacji kościelnej. Tradycję koronacji, symbolu jedności, wznawia Przemysław Wielkopolski. Po nim na króla polskiego koronuje się w Krakowie obcy władca, Wacław Czeski; rości on na podstawie powinowactwa pretensje do panowania w Polsce i opanowuje znaczną część ziem polskich]. Właściwego zjednoczenia państwa dokonał Władysław Łokietek. Książę małej dzielnicy (Brześć Kujawski), po bracie swym (Leszku Czarnym) ma prawa do dzielnicy krakowskiej. Dwukrotnie opanowuje Kraków, lecz musi uchodzić, wy-

pędzany przez potężniejszych współzawodników (Henryk Prawy, Waclaw Czeski). Wypędzony z kraju odbywa podróż do Rzymu, gdzie w roku jubileuszowym (1300) staje przed papieżem i uzyskuje uznanie swych praw do tronu polskiego. Jednak dopiero po śmierci Waclawa opanowuje na stałe Kraków; uznają też jego zwierzchnictwo Kujawy i Pomorze wschodnie. W polityce jednoczenia Polski ma Łokietek zdecydowanych wrogów w dynastii Luksemburgów, którzy uważali siebie za dziedziców korony polskiej i zwalczali Łokietka. [Objęli oni tron czeski po wygaśnięciu rodu Przemyślidów]. I wewnątrz kraju ma Łokietek trudności; w Krakowie spotyka się z silnym oporem sprzyjającego Luksemburgom żywiołu niemieckiego wśród mieszczan i duchowieństwa. W międzyczasie Pomorze zagrożone zostało przez Brandenburgię a później zdradą opanowane przez Krzyżaków, zaproszonych do obrony. Krzyżacy palą Gdańsk, mordując ludność polską (1308 r.). Po opanowaniu oporu w Krakowie (bunt wójta Alberta) sięga Łokietek po Wielkopolskę. Koronuje się w 1320 r. w Krakowie. Granice jego państwa obejmowały w chwili koronacji: Małopolskę i Wielkopolskę z Kujawami. Natomiast Śląsk i Mazowsze nie uznały zwierzchnictwa króla. Z utratą Pomorza Łokietek nie chciał się pogodzić. Pomorze zachodnie jeszcze w epoce dzielnicowej stało się lennem niemieckim. Książęta Pomorza wschodniego nie zatarcili poczucia łączności z Polską. [Najdobitniej zaznaczyło się to w układach Mszczuja II z Przemyśłem Wielkopolskim, na podstawie których Pomorze zostało połączone z Wielkopolską pod koniec XIII w.]. Na walkę otwartą z Krzyżakami świeżo zjednoczona Polska nie miała siły. Łokietek odwołuje się do papieża; odbywa się sąd, wyroku jednak Zakon nie uznaje. Pod koniec panowania Łokietka dochodzi do wojny, w której Kujawy i Wielkopolska uległy straszliwemu spustoszeniu. Pomimo zwycięstwa pod Płowcami (1331 r.) Łokietek wojnę przegrywa, Krzyżacy zachowują Pomorze i opanowują Kujawy. Łokietek nie zawiera pokoju, tylko rozejm; wkrótce potem umiera.

15. Utrata piastowskich rubieży. (2 godz. lekc.).

Stan rzeczy na zachodnich i północnych rubieżach Polski w chwili objęcia rządów przez Kazimierza (1).

Dyplomatyczne zabiegi Kazimierza (2).

**Zrzeczenie się Pomorza i Śląska (3).
Ruś Czerwona; przyłączenie jej do Polski (4).
Początek ekspansji Polski ku wschodowi (5).**

- (3) Przy omawianiu utraty Śląska nauczyciel przypomni o zagrożeniu tej dzielnicy w okresie dzielnicowym (por. wyż. 9).
- (4) Por. wyż. 3.
- (5) Porównać zasięg terytorialny państwa Kazimierza W. z państwem pierwszych Piastów (Mieszka I, Chrobrego, Krzywoustego).

Syn i następca Łokietka, Kazimierz Wielki, ma zadanie bardzo trudne. Słabe państwo polskie nie było w stanie prowadzić wojny o odwieczne rubieże: Pomorze i Śląsk. Przez pierwszych 10 lat panowania Kazimierz unika rozstrzygnięć, przedłuża zawieszenie broni zawarte przez Łokietka z Krzyżakami i zgadza się na rozjemstwo królów czeskiego i węgierskiego. W 1335 r. zapada w Wyszehradzie (na Węgrzech) wyrok: Pomorze mają Krzyżacy otrzymać od króla polskiego w formie darowizny, a zwrócić Polsce ziemię Dobrzyńską i Kujawy. Kazimierz zwleka z wykonaniem orzeczenia, składa papieżowi skargę na Zakon i prosi o sąd. Krzyżacy w przewidywaniu niepomyślnego wyroku z góry zakładają protest. Sąd odbył się w Warszawie w 1339 r.; sędziowie papiescy po przesłuchaniu licznych świadków, uznali zakon winnym gwałtów, najazdów i rabunków i nakazali zwrot Polsce wszystkich zagrabionych ziem. Wyrok ten miał znaczenie tylko moralne, ponieważ Krzyżacy nie uznali go. Kazimierz decyduje się na zawarcie pokoju z Krzyżakami (Kalisz, 1343 r.). Pokój ten był powtórzeniem decyzji wyszehradzkich. Stanowi on zamknięcie pierwszej fazy stosunków Polski z Krzyżakami, okresu ich bezwzględnej przewagi. — Sprawa Śląska również została rozwiązana niepomyślnie. Kazimierz Wielki zrzekł się swych praw w stosunku do księstw śląskich, które uznały zwierzchnictwo Czech. Król czeski zrzekł się w zamian tytułu króla polskiego; miało to poważne znaczenie, ponieważ roszczenia Luksemburgów do korony polskiej stanowiły niebezpieczeństwo dla młodego państwa.—Od Kazimierza rozpoczyna się ekspansja Polski na Wschód. Otwiera ją przyłączenie Rusi Czerwonej. [Ziemia ta przechodziła zmienne koleje. Za następcy Chrobrego odpadła od Polski, podbita przez książąt ruskich. Związek z Rosją Kijowską był jednak również nietrwały. Ruś Czerwona wyodrębniła się, istnieje tam szereg udzielnych księstw. Na początku XIII w. jeden z tych książąt, książę halicki dąży nawet do pozyskania korony królewskiej. Po jego śmierci

wzrastają na Rusi Czerwonej zamieszki (spory książąt z bojarami). Zaznacza się również rywalizacja o te ziemie między Węgrami, a książętami polskimi. Napady tatarskie pustoszą Ruś Czerwoną i stwarzają stan stałego zagrożenia. Ostatni książęta z dynastii ruskiej przez związki małżeńskie spokrewniają się z Piastami. Tą drogą zyskuje Kazimierz Wielki prawa do tej ziemi; toczy o nie walkę z Tatarami i Litwinami. Zdobywa Ruś Halicką i część ziemi Lwowskiej. Dbą o bezpieczeństwo i rozwój gospodarczy przyłączonego kraju, osadza wsie i miasta na prawie niemieckim. Rozpoczyna też politykę wielkich nadań dla panów polskich; nadania te dały początek późniejszym fortunom magnackim na Rusi Czerwonej.

16. Kazimierz Wielki — rządny gospodarz (2 godz. lekc.).

Porządkowanie stosunków wewnętrznych i zacieranie różnic dzielnicowych (1).

Troska o obronność kraju (2).

Dbłość o rozwój gospodarczy i dobrobyt kraju (3).

Stosunki ludnościowe (4).

Opieka nad oświatą — założenie uniwersytetu w Krakowie (5).

Wzrost potęgi politycznej Kazimierza W. w wyniku wewnętrznego wzmocnienia Polski (6).

- (4) Przy omawianiu stosunków ludnościowych za Kazimierza W. i jego działalności gospodarczej nawiąże nauczyciel do obrazu stosunków wewnętrznych w Polsce w poprzednich okresach (por. wyż. szczególnie 12 i 13).

Znaczenie rządów Kazimierza Wielkiego polega głównie na jego działalności wewnętrznej. Na początku jego panowania kraj był wyniszczony materialnie przez długie wojny, a słabość organizacji państwowej dawała pole do samowoli i bezkarności. Z Niemiec przeniknął do Wielkopolski zwyczaj rozbojów rycerskich na drogach. Kazimierz ujmuje w karby nieposłuszne rycerstwo, otacza opieką krzywdzonych przez samowolę mieszczan i włościan. Doprowadza do skodyfikowania po raz pierwszy w Polsce praw, wydaje słynne statuty kazimierzowskie. Tworzy też król w Krakowie sąd wyższy (odwoławczy) dla mieszczan rządzących się prawem niemieckim i zabra-

nia odwoływania się do Niemiec (Magdeburga). Wzmacnia rząd krajem, skupiając władzę sądową, skarbową i wojskową w rękach starostów. Byli oni zastępcami króla w dzielnicach; dlatego nie było ich w Małopolsce, gdzie król przebywał stale. [Natomiast dąży Kazimierz do zmniejszenia roli wojewodów i kasztelanów, jako związanych zbyt ściśle z miejscowym możnowładztwem i rycerstwem]. Wszystko to przyczyniało się jednocześnie do zacierania różnic dzielnicowych. Kazimierz dbał o obronność kraju; wznosił nowe i obwarowywał dawne grody, otaczając je murami. Przedsiębrał wielkie prace fortyfikacyjne, umacniające od strony Krzyżaków i Brandenburgii linie Obry, Noteci i Wisły (grody w Międzyrzeczu, Nakle, Płocku). Obwarowywał pogranicze śląskie (Ojców, Olkusz, Będzin), a także Kraków i świeżo przyłączoną Ruś Czerwoną (Lwów, Przemyśl, Sanok). W rządach wewnętrznych Kazimierza zaznacza się przede wszystkim dbałość o rozwój gospodarczy. Podnosi on poziom rolnictwa przez liczne lokaty wsi na prawie niemieckim, co oznaczało w owych czasach wprowadzenie wyższej formy gospodarki rolnej. Otacza opieką miasta; Kraków otrzymuje nowe przywileje, jakkolwiek król popiera i inne miasta małopolskie. Jest to epoka rozkwitu handlu — przez Polskę przechodzi wielki szlak handlowy (Zachodnia Europa, Wrocław, Kraków, Lwów, Wschód). W Krakowie krzyżuje się ta droga z inną, wiodącą z Węgier ku północy. Przez Polskę przewożono miedź i żelazo z Węgier, jedwabie i korzenie ze Wschodu, z Zachodu sukna i wina. Kraków, jako miasto mające prawo składu (przywilej, na mocy którego przyjezdni kupcy obowiązani byli wystawiać w uprzywilejowanym mieście towary na sprzedaż), bogacił się niezmiernie. Za poparciem króla w miastach wznoszono nowe kościoły i inne budowle, np. śpichrze, Sukiennice w Krakowie. Przybywali biegli rzemieślnicy z Zachodu, częstsze stają się budynki murowane. — Wzmocnionym stosunkom handlowym z Zachodem towarzyszą ożywione stosunki kulturalne. Wzrost dobrobytu sprzyjał podniesieniu kulturalnemu kraju. Kazimierz funduje w Krakowie Uniwersytet. Była to pierwsza wyższa uczelnia w Polsce, trzecia po Wiedniu i Pradze w tej części Europy. Kazimierz W. wyposażył Uniwersytet hojnie i otaczał opieką. — Za Kazimierza W. wzrasta zaludnienie Polski, jakkolwiek w porównaniu do zaludnienia czasów nowożytnych jest jeszcze znikomnie małe. Zbliżyła się wówczas ku końcowi proces krystalizacji stanów w Polsce; obok od dawna uważanego za stan osobny duchowieństwa wyodrębniają się: rycerstwo, mieszczaństwo, włościanie. Rycerstwo zachowuje

jeszcze mocną pamięć rodowych związków krwi. Mieszczaństwo, otoczone opieką i wzrastające w dobrobyt i znaczenie, mocniej się wiąże z państwem (Wierzynek). Mieszczaństwo stoi nieraz na wysokim na owe czasy poziomie kulturalnym. Wśród włościan najzamożniejszą grupę stanowili sołtysi. Mieli oni ziemię wolną od czynszów i obowiązków służby wojskowej. Powszechną formą wsi stała się wieś na prawie czynszowym, ogół ludności wiejskiej stanowią więc dzierżawcy; nie przestali oni być ludźmi wolnymi, jakkolwiek statuty kazimierzowskie świadczą, że prawo osadnika do opuszczania uprawianej ziemi jest już wówczas ograniczone. Polska kazimierzowska jest krajem etnicznie polskim. Dopiero po przyłączeniu Rusi Czerwonej pojawia się pobratymczy element ruski. Stosunkowo nieliczni i rozrzućeni wśród Polaków koloniści niemieccy na wsi ulegli spolszczeniu, a nawet skupieni w miastach potomkowie niemieckich przybyszów zaczynają się polszczyć. Kazimierz W. rozciąga na Żydów małopolskich przywileje, wydane przez Bolesława Pobożnego (księcia kaliskiego, w. XIII) dla Żydów wielkopolskich. O Żydach w Polsce wspominają źródła jeszcze na długo przed Kazimierzem. — Za Kazimierza W. wzrasta znaczenie Polski, która staje obok Czech i Węgier w rzędzie najpotężniejszych państw Europy Środkowej. Jest to wynikiem umiejętnej polityki króla oraz wewnętrznego wzmocnienia kraju. Znajduje to swój wyraz w zjeździe monarchów, odbytym w Krakowie pod koniec rządów Kazimierza (byli obecni: cesarz, królowie węgierski, duński, cypryjski oraz liczni książęta), na którym król polski występował jako rozjemca w sporze między cesarzem a królem węgierskim.

